Maria Beneyto i Francisca Aguirre: dues veus en paral·lel

Il·lustració Acadèmia Valenciana de la Llengua

Elia Saneleuterio

Maria Beneyto i Francisca Aguirre: dues veus en paral·lel

Elia Saneleuterio
Universitat de València - Grup d'investigació PoGEsp

En la nostra història literària del segle XX hi ha trobades que no s'arriben a produir, afinitats que només el temps revela. És el cas de Maria Beneyto (València, 1920-2011) i Francisca Aguirre (Alacant, 1930-Madrid, 2019), dues poetes –una valenciana, l'altra alacantina– la trajectòria de les quals, escrita des de geografies vitals diferents, comparteix un mateix pols ètic i una veu profundament humana. No obstant això, ni la vida ni la literatura les reuní, però l'obra transcendeix les limitacions humanes i és possible unir des de la crítica i la literatura comparada els punts que no van poder enfilar-se en les pàgines de la vida.

Com altres poetes dels anys cinquanta, Maria Beneyto i Francisca Aguirre són, en paraules de María Payeras Grau (183), víctimes infantils de la repressió política que "arrastran tragedias personales vinculadas a los antecedentes republicanos familiares". I aquesta condició s'accentua en ser dones. En efecte, ambdues autores iniciaren el seu camí literari en un context poc favorable per a les creadores. Maria Beneyto publicà els seus primers poemes en revistes literàries abans de consolidar-se amb *Altra veu* (1952) i *Eva en el tiempo* (1952), debut dual si obviem –com volen el títol i la mateixa autora– *Canción olvidada* (1947). Les dates i els temes la situen de ple dret en la generació dels 50, adscripció que és més discutida en el cas de Francisca Aguirre, qui pertany a ella per data de naixement, però l'*opera prima* de la qual va haver d'esperar quasi al final de la dictadura. Parlem d'*Ítaca* (1972), un poemari amb què Aguirre havia guanyat el Premi Leopoldo Panero l'any anterior i que la situà en l'òrbita de la "poesia de l'experiència" (Siles, 2024). Aquesta circumstància, la d'una primera publicació quasi complits els quaranta anys d'edat, té molt a veure amb les raons que portaren altres autores valencianes a silencis freqüents i inèdits acumulats, com també ocorregué a Maria Beneyto, Maria Ibars, Matilde Llòria, Beatriu Civera, Sofia Salvador, Carmelina Sánchez-Cutillas i Maria Mulet, entre d'altres. Per això, com reclama Lacueva i Lorenz (2020: 40), cal "reconéixer la voluntat de les escriptores que, durant el franquisme, van

mirar d'esquivar els límits i entrebancs dictatorials per a mantenir vives les seues vocacions literàries".

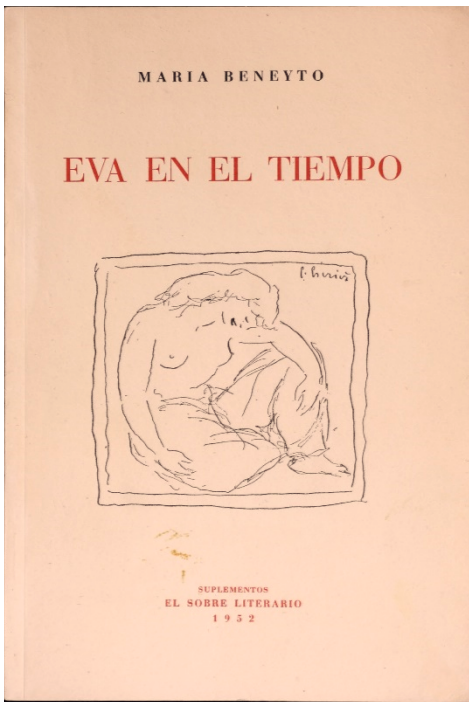

Encara que Beneyto començà a publicar un quart de segle abans que Aguirre, sempre s'ha pensat que tenien quasi la mateixa edat: fins a enguany oficialment Beneyto només li treia cinc anys a Aguirre, però la data de 1925 que ella sempre havia declarat com la del seu naixement va fer creure tot el món que era més jove. Ara sabem que no es va llevar cinc anys per caprici o frivolitat, sinó que vibrava en ella un justificat temor de represàlies si s'esbrinaven els negocis polítics de son pare durant la seua infantesa (Manuel, 2025).

Tot i la diferència d'edat i de debut, que es compten per dècades, hui és indiscutible que pertanyen a la mateixa generació (Prieto de Paula, 2021), i de fet entre els seus versos palpita una comuna preocupació pel que implica ser dona en una societat molt criticable. És evident que tant una com l'altra assumiren el repte d'escriure des d'una sensibilitat femenina que no se subordinava ni a l'intimisme ni al discurs patriarcal dominant, però si relacionem *Ítaca* amb *Eva en el tiempo*, brilla una identificació innegable amb dos dels mites fundacionals més arrelats a la nostra cultura, ambdós

mirats des del punt de vista femení: el d'Eva en el relat bíblic de la creació i el de Penèlope en la mitologia grega.

> Soy Eva, la que sabe por instinto,
> la que atiende y conoce las pisadas del alma
> con el oído así, pegado a tierra.
> […] Una mujer que estaba en el principio
> y que ahora está aquí.

Són versos de "Luz de canícula", on Beneyto condensa la idea de l'ésser femení com a originàriament vinculat a la terra i a l'origen, característiques que la lliguen, però que no poden justificar cap tracte desigual, de la mateixa manera que els xicots que observa a través del temps no poden alliberar-se dels seus instints primaris ("dicen / las palabras-relinchos y ventean / a las hembras lejanas"). És la lluita entre la natura i la civilització, l'equilibri de les quals és una fina línia quasi utòpica d'aconseguir, però a la qual no podem renunciar com a societat.

Aquests mites d'origen alimenten els inicis de sengles poètiques, genealogia creativa que no va ser una excepció en l'època –acabades de publicar estaven l'edició (1947) i reedició (1951) de *Mujer sin Edén*, de Carmen Conde. En *Eva en el tiempo*, Beneyto reinterpreta el mite bíblic de la primera dona no com a símbol de culpa, sinó com a encarnació de la consciència i la paraula. Eva és la veu que s'alça contra el silenci imposat i descobreix el coneixement com a acte de llibertat. "Eva también estaba allí", en l'origen, "aunque no se nombraba", se'ns diu al poema que tanca el poemari, destacant una referència al fet que al primer relat de la creació, al llibre del Gènesi, Déu va crear la humanitat com a home i dona alhora sense esmentar-los individualment. És al segon relat on Eva és modelada a partir de la costella d'Adam, i va ser ella qui "inventó la ofensa a Dios llamada / la pregunta". Per això representa "la gran curiosidad", "el afán por saber lo que ignoramos". Eva queda representada amb la imatge d'una peregrina sentenciada a "ceder y estarme quieta", maledicció de tota dona que vol ser mare i que té en la seua sang programada la donació i la renúncia.

Aguirre, en canvi, s'aproxima a l'origen de l'experiència femenina a partir de la mitologia grega: *Ítaca* es construeix al voltant de la dona que teixeix i desteixeix l'espera ("Penélope, recuerdas? / Era un tejido tan imposible como el tiempo"). Penèlope sorgeix en aquest llibre com a metàfora del temps i la fidelitat femenina, entesa a finals del segle

XX d'una manera diferent a la tradicional, per això diu Cacciola (2020) que el reflex és refractari i refractiu, perquè pren el mite i el distorsiona, deixant una ombra –o una llum– que prefigura tota la seua producció posterior (Valero Gómez i Saneleuterio, 2024). El poema "Ítaca" comença així, fent de l'illa mítica un correlat de l'aïllament femení:

> ¿Y quién alguna vez no estuvo en Ítaca?
> ¿Quién no conoce su áspero panorama,
> el anillo de mar que la comprime,
> la austera intimidad que nos impone,
> el silencio de suma que nos traza?
> Ítaca nos resume como un libro,
> nos acompaña hacia nosotros mismos,
> nos descubre el sonido de la espera.
> Porque la espera suena:
> mantiene el eco de voces que se han ido.
>
> Ítaca nos denuncia el latido de la vida,
> os hace cómplices de la distancia,
> ciegos vigías de una senda
> que se va haciendo sin nosotros,
> que no podremos olvidar porque
> no existe olvido para la ignorancia.

Al poema "El viento de Ítaca" se'ns diu en un parèntesi: "Frente a la terquedad de sus dedos fabriles / el mar fue entonces sólo una gota mensurable / y el horizonte un mirador en torno a Ítaca". Eixe mar que és frontera, però també és salvació. En "Testigo de excepción", de *Los trescientos escalones* (1977), el jo líric clamarà de nou per la mar:

> Un mar, un mar es lo que necesito.
> Un mar y no otra cosa, no otra cosa.
> Lo demás es pequeño, insuficiente, pobre.
> [...]
> Un mar, un mar del que ser cómplice.
> Un mar al que contarle todo.
> Un mar, creedme, necesito un mar,
> un mar donde llorar a mares
> y que nadie lo note.

Si tornem a Beneyto, al seu llibre és la figura d'Eva qui condensa el ventall de representacions de la dona, una diversitat destinada a un comú destí que es rebutja: Eva és la marginada, la prostituta, les xicones que dansen, la llauradora, la penitent, la cansada o peregrina, qui roman, la dona que sent en ella mateixa la diversitat femenina. Tot açò es vehicula amb la metàfora del rusc, preludi ja de la criatura múltiple amb què titularà el seu següent poemari (Ballester-Roca, 2020). Hi ha un to religiós a *Eva en el*

tiempo, marcat amb contínues invocacions al Senyor, en contrast amb la negació divina en *Ítaca*. Diu Beneyto en "Oración imprescindible", consternada pel sofriment dels innocents i sentint-se indigna veu dels qui sofreixen:

> Y yo no he sido un muerto de la guerra
> casi niño, Señor, que se dejase
> en la alambrada su verdad viviente.
> No he cerrado en prisiones mi inocencia,
> ni bajo el huracán he sido brizna,
> ni he parido, ni sé cómo es la sangre
> de la tortura cuando todo es rojo.

Ambdues autores rescaten, des de genealogies mítiques diferents, la dignitat del gest femení que crea i persevera, però des d'un context rebel, que es concretarà en llibres posteriors en una multiplicitat d'identitats. Francisca Aguirre ho connecta amb la diversitat d'enunciataris, com ara *Conversaciones con mi animal de compañía* (2012), i Maria Beneyto, amb la figura de la "criatura múltiple" o la fragmentació del jo en "Once mujeres –múltiplo de siete– se confiesan", que no s'acaba d'acceptar en *Eva en el tiempo*:

> Pero, Dios, deshabítame al alma de este enjambre,
> de este zumbar de abejas que yo dulce alimento,
> de este clamor plural que me vive la vida
> y que convierte en mar mi pobre gota de agua.

Sembla impossible oblidar-se de la mort i el sofriment quan els has tingut tan a prop, lament al qual també se suma Aguirre: "Penélope, ¿cómo has sido capaz de presenciar la muerte / sin comprender que te contaminaba?", una pregunta en el poema titulat "La confianza". És, podríem dir, el reconeixement i la incomoditat del signe femení (Thion Soriano-Mollá, 2025), magnificat per la situació de patiment d'un poble devastat.

Beneyto incorpora referències cristianes no com a adhesió al discurs oficial del règim franquista, sinó com un mitjà de denúncia de les injustícies patides en l'època (Lozano, 2025). I revisita alhora figures mitològiques, com ara la sirena, especialment en *Ratlles a l'aire* (1956), on ofereix una visió positiva del seu poder, des del punt de vista femení: el seu cant no condueix a la mort a través de la pèrdua (geogràfica i de consciència), sinó que és una veu profètica, com explica Díaz-Vicedo, autoritat i origen de vida:

Caràcters. Revista de llibres de la Universitat de València.
Amb el suport de Publicacions de la Universitat de València
Número 104. Desembre de 2025. ISSN: 3020-9951. Pàgines 187-198

> Contràriament al cant homèric, la veu en el poema està dins del silenci i té una característica molt particular: és una veu sibil·lina. La veu sibil·lina fa referència a la veu de la sibil·la, una veu femenina profètica que en la història de la literatura catalana té un paper fonamental. "El cant de la Sibil·la" és una composició amb origen litúrgic medieval nadalenc en què la veu anuncia *Lo jorn del judici*, el dia del judici final i l'arribada de Crist. Aquest missatge profètic ve donat per una figura d'autoritat que és una dona jove vestida amb tels blancs que porta una espasa que simbolitza la justicia. (174)

De la mateixa manera, tampoc *Ítaca* està exempt de referències bíbliques: el poema "Los bienaventurados" és tot ell un subjecte, el predicat del qual se suggereix que és la citació evangèlica "poseerán la tierra". I en "Espejismo: Penélope y la mujer de Lot" se superposen al subjecte líric ambdues figures femenines, la de l'*Odissea* i la de l'Antic Testament:

> Me he quedado parada
> a mitad del pasillo
> y hacia atrás he vuelto los ojos,
> hacia mis tiernas construcciones,
> a mis primeras tentativas,
> esas que amarraba a mi vida
> como los lazos a mis trenzas.
> He contemplado detenidamente,
> sin apasionamiento
> aunque con algo de nostalgia,
> los ansiosos esfuerzos
> de estos treinta y seis años míos.
> Me he aproximado a todo ello
> con la insistencia de un miope.
> Me he detenido largamente
> en felices sucesos,
> en tardes prodigiosas,
> en el sexo y sus galas nocturnas.
> Y he visto con asombro y espanto
> este andamiaje de segundos
> borrándose bajo un acuoso salitre,
> y he luchado desesperadamente
> contra esa solidez de sal y lágrima
> que poco a poco me va inmovilizando.

A banda del correlat bíblic i mitològic, ambdues poetes valencianes transitaren el compromís cívic amb la paraula quotidiana. Com altres autores de la seua generació –Ángela Figuera Aymerich, Carmen Conde, Gloria Fuertes, Julia Uceda o Angelina Gatell (Belda Molina, 2025)–, Beneyto i Aguirre compartiren una sensibilitat social derivada de l'experiència de la guerra i la dictadura. La seua poesia no defuig la denúncia, però ho fa des de la compassió, no des de la consigna. Podríem dir que aquesta generació de poetes eixampla el jo poètic fins a fer-lo col·lectiu i, en el cas de les dones, convertiren

la intimitat en una forma d'insubmissió, un gest en què s'inscriuen tant Beneyto com Aguirre.

A més de poetes, totes dues foren narradores lúcides. Beneyto conreà la narrativa breu i la novel·la –*La invasión* (1955), *La gent que viu al món* (1966) i les novel·les *La dona forta* (1967) i *Antigua patria* (1969)–, explorant les tensions entre tradició i modernitat, entre memòria i cos. Aguirre alternà la poesia amb la prosa autobiogràfica en *Espejito, espejito* (1995) o el llibre de relats *Que planche Rosa Luxemburgo* (1994), a més dels de prosa poètica *Nanas para dormir desperdicios* (2008) i *Conversaciones con mi animal de compañía* (2012), on el quefer domèstic es transforma en matèria poètica i reflexió moral. En els títols esmentats trobem que ambdues autores conceberen la literatura com una forma de resistència, un territori on dignificar la fragilitat humana i les ferides del temps.

Estudis com el de Lacueva i Lorenz (2025) indaguen en les relacions entre escriptores, i destaquen l'amistat i paral·lelisme de Beneyto i Matilde Llòria, també conreadora de la literatura en més d'una llengua, com Maria Mulet, "bilingüe d'última hora" en paraules de Beneyto (en Lacueva i Lorenz 2025: 66). Si per afectes hem esmentat Llòria, per trajectòria a Beneyto se l'ha vinculat més, pel seu paregut i per certa competitivitat més llegendària que real, a Carmelina Sánchez-Cutillas (Borja i Sanz, 2025; Lacueva i Lorenz 2025), també bilingüe i a qui Beneyto realment admirava. La data de naixement de Sánchez-Cutillas, per cert, també va ser corregida recentment coincidint amb el seu nomenament per part l'AVL d'Escriptora de l'Any 2020-21.

Ningú no ha esmentat, però, el paral·lelisme d'Aguirre i Beneyto, perquè no és tan evident, i les qüestions lingüística i geogràfica ho dificulten: Aguirre es mogué sobretot als cercles literaris madrilenys i no escriví en valencià. Beneyto va comptar amb reconeixement en valencià (amb el doble obstacle del menyspreu pel bilingüisme i per la literaturització de la llengua) i en castellà, com mostra la seua presència en les antologies de Carmen Conde (1954; 1967), Castellet (1960; 1965) o De Luis (1965), d'on necessàriament Aguirre està absent donat que encara no havia emergit la seua veu poètica, a més de la qüestió lingüística en d'altres com la de Fuster (1956).

Caràcters. Revista de llibres de la Universitat de València.
Amb el suport de Publicacions de la Universitat de València
Número 104. Desembre de 2025. ISSN: 3020-9951. Pàgines 187-198

Una manera que troben Beneyto i Aguirre de reconéixer les seues amistats i afectes és a través de les dedicatòries i cites (Saneleuterio, 2025), i en aquests paratextos no hi ha evidència que s'hagueren llegit i influït mútuament. Si Beneyto i Aguirre no teixiren una amistat documentada, sí és cert que les seues obres semblen establir un diàleg i en eixe sentit podem afirmar que, metafòricament, es parlen.

Ambdues bastiren un llenguatge on la tendresa conviu amb la lucidesa, i on la memòria –personal i col·lectiva– actua com una forma de justícia. I ho feren d'una manera generosa i reconeguda pel món literari: tant Beneyto com Aguirre foren autores prolífiques i premiades. Beneyto rebé, entre d'altres, el Premi de la Crítica de la Comunitat Valenciana, el Premi de les Lletres Valencianes en 1998, el Premi de la Crítica Nacional en català en 2003, etc. Aguirre també va meréixer, en 2001, el Premi de la Crítica Literària Valenciana al conjunt de la seua obra. Obtingué, addicionalment, el Premi Nacional de Poesia (2011) per *Historia de una anatomía* (2010) i el Premi Nacional de les Lletres (2018). En definitiva, les obres de Maria Beneyto i Paca Aguirre, hui recuperades amb creixent atenció crítica, constitueixen dos pilars essencials per entendre l'escriptura femenina i humanista de la postguerra i la transició.

Referències

Aguirre, Francisca. *Ítaca*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica, 1972.

——. *Los trescientos escalones*. San Sebastián: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1977.

——. *Que planche Rosa Luxemburgo*. Toledo: Caja Castilla-La Mancha, 1994.

——. *Espejito, espejito*. San Sebastián de los Reyes: Universidad Popular José Hierro, 1995.

——. *Nanas para dormir desperdicios*. Madrid: Hiperión, 2008.

——. *Historia de una anatomía*. Madrid: Hiperión, 2010.

——. *Conversaciones con mi animal de compañía*. Madrid: Rilke, 2012.

Ballester-Roca, Josep. “Maria Beneyto: La creació literària de la dona múltiple i diversa al llarg del temps”. *Revista Valenciana de Filologia* 4 (2020): 75-93.

Belda Molina, Rosa. M. “Veus i representació de dones marginades en els poemes d’Ángela Figuera, Maria Beneyto i Angelina Gatell”. *Revista Valenciana de Filologia* 9 (2025): 89-104.

Beneyto, Maria. (1947). *Canción olvidada*. Imprenta Moderna: València, 1947.

——. *Altra veu*. València: Torre, 1952.

——. *Eva en el tiempo*. València: El Sobre Literario, 1952.

——. *La invasión*. Premi Ateneu de Novel·la Curta, 1955. *Revista Ateneo* 89 (1 octubre 1955): 17-24; *Revista Ateneo* 90 (15 octubre 1955): 9-16.

——. *Ratlles a l’aire*. València: Torre, 1956.

——. *La gent que viu al món*. València: L’Estel, 1966.

——. *La dona forta*. València: Senent, 1967.

——. *Antigua patria*. València: Prometeo, 1969.

Borja i Sanz, Joan. “‘Material femenino vernáculo’: Maria Beneyto i Carmelina Sánchez-Cutillas, sororitat entre dones fortes”. *Revista Valenciana de Filologia* 9 (2025): 71-87.

Cacciola, Anna. “Refractaria y refractiva: el mito de Penélope en la poesía de Francisca Aguirre y Luisa Castro”, en María Payeras Grau, ed., *Voces de mujer en la poesía española de la Transición*. Madrid: Visor, 2020, pp. 59-78.

Castellet, Josep M., ed. *Veinte años de poesía española (1939-1959)*. Barcelona: Seix Barral, 1960.

——. *Un cuarto de siglo de poesía española (1939-1964)*. Barcelona: Seix Barral, 1965.

Conde, Carmen, ed. *Poesía femenina española viviente: antología*. Madrid: Arquero, 1954.

——. *Poesía femenina española (1950-1960)*. Barcelona: Bruguera, 1967.

De Luis, Leopoldo, ed. *Poesía española contemporánea. Antología (1939-1964). Poesía social*. Madrid: Alfaguara, 1965.

Díaz Vicedo, Noelia.“La meua veu sols clama per la paraula viva”: la poètica vocal en Maria Beneyto. *Revista Valenciana de Filologia* 9 (2025): 161-180.

Fuster, Joan, ed. *Antologia de la poesia valenciana*. Barcelona: Selecta, 1956.

Lacueva i Lorenz, Maria. “‘No em silencieu!’: La literatura catalana d’autora sota el franquisme”. *Revista Valenciana de Filologia*, 4 (2020): 15-45.

——. “‘Ja estava bé per a una autodidacta, no creus?’: documentació inèdita de Maria Beneyto sobre la qüestió lingüística i les relacions literàries”. *Revista Valenciana de Filologia* 9 (2025): 47-69.

Manuel, Carme. “Maria Beneyto: la memòria traumàtica i l’ocultació de la infancia a un poble de Còrdova”. *Revista Valenciana de Filologia* 9 (2025): 21-46.

Payeras Grau, María. “‘Y ahora le da por escribir’. Las poetas del 50 ante el oficio”, en María Payeras Grau, coord., *Desde las orillas. Poetas del 50 en los márgenes del canon*. Madrid: Renacimiento, 2013, pp. 181-208.

Prieto de Paula, Ángel. L. *La poesía española: de la II República a la Transición*. Alacant: Universitat d’Alacant, 2021.

Saneleuterio, Elia. “Lecturas y afectos de Francisca Aguirre: análisis de sus citas y dedicatorias”. *Cincinnati Romance Review* 57 (2025): 143-171.

Siles Ruiz, Jaime. “Poesía de la experiencia, culturalismo moderado y coloquialismo en la poesía de Francisca Aguirre”. *Cincinnati Romance Review* 55 (2024): 95-104.

Thion Soriano-Mollá, Dolores. “Antología de poetisas”, en Manuel Valero Gómez y Elia Saneleuterio, eds., *Maria Beneyto. Una nostalgia sin patria. Antología poética comentada*. Madrid: Lastura, 2025, pp. 361-370.

Valero Gómez, Manuel y Elia Saneleuterio. "'Llueve el domingo para nadie': la poesía de Francisca Aguirre de la odisea al Abrigo". En Elia Saneleuterio y Manuel Valero Gómez, eds., *La rosa incómoda. Lecturas e identidades femeninas en la literatura contemporánea.* Granada: Comares, 2024, pp. 129-139.

Caràcters. Revista de llibres de la Universitat de València.
Amb el suport de Publicacions de la Universitat de València
Número 104. Desembre de 2025. ISSN: 3020-9951. Pàgines 187-198